

भारतातील स्वयंरोजगार व उद्योजकता विकास

Sahebrao Daulat Nikam

B.Y.K. College of Commerce, Nashik, Maharashtra, India

गोषवारा :

भारतात उद्योजकता फारशी वाढलेली नसली तरी तिला झपाट्याने महत्त्व प्राप्त होत आहे. सरकार विकसनशील देशांच्या विविध समस्यांवर हा एकमेव उपाय असल्याने उद्योजकतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी महत्त्वपूर्ण पावले उचलत आहे. भारतासारख्या विकसनशील राष्ट्रांच्या संदर्भात त्याची महत्त्वाची भूमिका आहे. हे केवळ देशाच्या औद्योगिक क्षेत्रातच नव्हे तर कृषी आणि सेवा क्षेत्रातही नपुंसक भूमिका बजावू शकते. भारताला जास्त लोकसंख्या, बेरोजगारी, बेरोजगारी आणि गरिबी या मोठ्या समस्यांचा सामना करावा लागत आहे. अर्थव्यवस्थेच्या विकासाचा चालना देण्यासाठी ती महत्त्वाची आणि बहुमुखी भूमिका बजावते.

अशाप्रकारे या शोधनिबंधात विविध पुस्तके, वृत्तपत्रे इत्यादींचा अभ्यास केला आणि असे आढळून आले की उपलब्ध असलेल्या विविध संधी आणि अनेक समस्या आणि आव्हानांना आपण तोंड देऊ शकतो आणि भारतात उद्योजकता विकसित करू शकतो.

परिचय:

कोणत्याही राष्ट्राच्या आर्थिक विकासाची गुरुकिल्ली आहे . उद्योजक विशेषतः विकसनशील देशाच्या आर्थिक क्षेत्रातील उत्पादक क्रियाकलापांच्या संवर्धन आणि वाढीसाठी महत्त्वाची भूमिका बजावतात वसंत देसाई यांनी त्यांच्या डायनॅमिक्स ऑफ एंटरप्रेन्युरियल डेव्हलपमेंट अँड मॅनेजमेंट या पुस्तकात सांगितल्यानुसार, 'उद्योजकता विकास ही एक प्रक्रिया आहे ज्यामध्ये व्यक्तीला प्रेरक शक्ती दिली जाते. विशेषतः व्यावसायिक उपक्रमांमध्ये अनिश्चित आणि जोखमीच्या परिस्थितींना तोंड देण्यासाठी उपलब्धी आणि अंतर्दृष्टी' ही प्रक्रिया प्रशिक्षण शिक्षण, पुनर्रचना आणि उपक्रमांच्या वाढीसाठी एक प्रवाहकीय आणि निरोगी वातावरण निर्मितीवर लक्ष केंद्रित करते.

संज्ञा :

उद्योजकता, व्यवसाय, व्यवस्थापन, ग्राहक, उद्योग, सेवा, उत्पादक, जागतिकीकरण, वित्त, उत्पादन, विपणन आर्थिक.

उद्दिष्टे :

1. भारतातील उद्योजकता विकासाच्या संधींचा अभ्यास करणे.
2. भारतीय उद्योजकांसमोरील विविध आव्हानांचा अभ्यास करणे.

गृहीतक:

1. भारतात उद्योजकता विकासामध्ये विविध संधी आणि आव्हाने आहेत.

संशोधन पद्धती :

हा शोधनिबंध केवल दुय्यम डेटामधून पूर्ण केला आहे, म्हणजे पुस्तके, वृत्तपत्रे, मासिके, सरकारी. अहवाल, इंटरनेट इ.

भारतात उद्योजकतेच्या विकासासाठी अनेक संधी उपलब्ध आहेत .

1. पर्यटन : पर्यटन हा भारतातील देशांतर्गत आणि आंतरराष्ट्रीय पर्यटकांच्या संख्येत दरवर्षी वाढ होत असलेला एक भरभराटीचा उद्योग आहे, या एक लोकप्रिय क्षेत्रातील उद्योजकांनी 'भारताची वैविध्यपूर्ण संस्कृती आणि समृद्ध वारसा विदेशी पर्यटकांना देण्यासारखे बरेच काही आहे' यावर लक्ष केंद्रित केले पाहिजे. समुद्रकिनारे, हिल स्टेशन्स, हेरिटेज साइट्स, वन्यजीव आणि ग्रामीण जीवन, भारतामध्ये पर्यटक शोधत असलेल्या सर्व गोष्टी आहेत.
2. ऑटोमोबाईल : भारत आता ऑटोमोबाईल आणि ऑटो घटकांसाठी एक हॉट स्पॉट आहे. जागतिक वाहन निर्मात्यांसाठी ऑटो घटक सोर्सिंगसाठी एक किफायतशीर केंद्र, ऑटोमोटिव्ह क्षेत्र हे उद्योजकांसाठी संभाव्य क्षेत्र आहे. ऑटोमोबाईल उद्योगाने 2009-10 मध्ये देशांतर्गत विक्रीत 26% वाढ नोंदवली.
3. कापड : भारत कापडासाठी प्रसिद्ध आहे. कपड्यांची प्रचंड मागणी लक्षात घेऊन कापड निर्मितीसाठी भारत एक पसंतीचे स्थान म्हणून विकसित होऊ शकतो. तिरुपूर आणि लुधियाना सारखी ठिकाणे आता कापडाची निर्यात केंद्र बनली आहेत. बाजारपेठा आणि ग्राहकांच्या गरजा चांगल्या प्रकारे समजून घेतल्यास या क्षेत्रातील वाढीस चालना मिळू शकते.
4. सॉफ्टवेअर : भारताच्या सॉफ्टवेअर आणि सेवांच्या निर्यातीत वाढ होण्याची शक्यता आहे निर्यात महसूल वाढीचा अंदाज 13 ते 15 टक्के असून मार्च 2011 पर्यंत सुमारे 57 अब्ज डॉलर्सवर जाण्याचा अंदाज आहे, सॉफ्टवेअर अभियंत्यांच्या सर्वात मोठ्या गटांपैकी एक, भारतीय उद्योजक हार्डवेअरमध्ये उच्च लक्ष्य ठेवू शकतात आणि सॉफ्टवेअर विकास.
5. शिक्षण आणि प्रशिक्षण : शिक्षण आणि जिवंत ट्यूटोरियल सेवांना चांगली मागणी आहे. स्पर्धात्मक दरांमध्ये चांगल्या सुविधांसह, भारत परदेशातून अधिकाधिक विद्यार्थी आणू शकतो. या क्षेत्राला उपयुक्त आणि मनोरंजक बनवण्यासाठी अद्वितीय शिकवण्याच्या पद्धती, शैक्षणिक पोर्टल आणि साधने प्रभावीपणे वापरली जाऊ शकतात.
6. अन्न प्रक्रिया : उद्योजक अन्नधान्य लागवड आणि विपणन विभागांमध्ये अनेक पर्याय शोधू शकतात. अकार्यक्षम व्यवस्थापन, पायाभूत सुविधांचा अभाव, योग्य साठवण सुविधा यामुळे भारतातील अन्नधान्य आणि ताज्या उत्पादनांचे मोठे नुकसान होते.
7. सेंद्रिय शेती : सेंद्रिय शेती भारतात फार पूर्वीपासून आहे. सेंद्रिय शेतीचे महत्त्व जलद गतीने वाढेल, विशेषतः अनेक परदेशी लोक केवळ सेंद्रिय उत्पादनांना प्राधान्य देत असल्याने उद्योजक या क्षेत्रातील व्यवसाय संधींवर लक्ष केंद्रित करू शकतात. अनेक अल्पकाळातील शेतकरी आहेत ज्यांनी सेंद्रिय शेतीचा अवलंब केला आहे परंतु मागणी अद्याप पूर्ण होत नाही, जे मोठ्या प्रमाणावर सेंद्रिय शेती करू शकतात त्यांच्यासाठी अनेक संधी उपलब्ध आहेत.
8. मीडिया : मीडिया इंडस्ट्रीकडे या सेगमेंटच्या प्रचंड वाढीसह तरुण उद्योजकांना ऑफर करण्याच्या मोठ्या संधी आहेत. या क्षेत्रातील कोणताही व्यवसाय उद्योजकांना मदत करेल.
9. उर्जा उपाय : वीज उपासमार असलेल्या देशात, किफायतशीर आणि वीज बचत यंत्र विकसित करण्याची गरज अधिक महत्त्व प्राप्त होत आहे. कमी किमतीच्या शाश्वत ऊर्जा बचत उपकरणांनाही मोठी मागणी आहे.

भारतीय उद्योजकांपुढील आव्हाने:

1. जागतिकीकरणाचे आव्हान : काही वर्षांपूर्वी भारतीय उद्योजकांना प्रादेशिक आणि राष्ट्रीय स्पर्धा उजाळाव्या लागल्या. तथापि, आज परिस्थिती बदलली आहे ती पूर्वीपेक्षा खूपच कोपली बनली आहे. आता, जवळजवळ सर्व देशांनी आपली अर्थव्यवस्था खुली केली आहे आणि जग एक जागतिक बाजारपेठ बनले आहे.
2. भारतातील उदारीकरण 1991 : उदारीकरण ही एखाद्याला काहीतरी करण्याचे स्वातंत्र्य किंवा स्वातंत्र्य देण्याची प्रक्रिया आहे. जे या लेखाच्या संदर्भात पूर्वी प्रतिबंधित, बंदी किंवा प्रतिबंधित होते, उदारीकरण म्हणजे व्यापार किंवा व्यवसायातील प्रवेश आणि वाढीवर लादलेले सर्व निर्बंध काढून टाकणे.
3. आधुनिक तंत्रज्ञानाशी जुळवून घेणे : दिवसेंदिवस विज्ञान आणि तंत्रज्ञान झपाट्याने विकसित होत आहे. आधुनिक तंत्रज्ञान केवळ उत्पादित वस्तू आणि सेवांच्या गुणवत्तेत सुधारणा करत नाही तर त्यांच्या उत्पादनाची किंमत, उच्च-गुणवत्तेच्या वस्तू, उत्पादनाची कमी किंमत आणि जलद उत्पादन दर कमी करण्यास देखील मदत करते.
4. भारतातील कर्मचारी वर्ग बदलत आहे: अलीकडील डीकोडमध्ये, भारतातील कार्यबलामध्ये उल्लेखनीय बदल झाला आहे. आकडेवारीवरून असे दिसून येते की पुरुषांचे वर्चस्व दिवसेंदिवस कमी होत आहे. उच्च शिक्षित भारतीय महिलांची एक नवीन पिढी भारतातील कर्मचा-यांमध्ये दाखल झाली आहे. पारंपारिक आणि सामाजिक अडथळ्यांना तोडून त्यांनी स्वतःला कार्यक्षम कर्मचारी आणि व्यावसायिक व्यवस्थापक म्हणून स्थापित केले आहे. आज, कॉर्पोरेट ऑफिसमध्ये महिला व्यावसायिक काम करताना पाहणे खूप सामान्य आहे. कार्यक्षेत्रांमध्ये महिलांच्या या उपस्थितीने भारतीय उद्योजकांसमोर नवीन आव्हाने आणली आहेत.
5. मार्केटिंग हे एक मोठे आव्हान आहे: आज, कंपन्यांनी अनेक नवीन उच्च दाब सेल्समनशिप तयार केल्या आहेत. अनेक जाहिरातींमध्ये मुलांना लक्ष्य केले जाते. दूरचित्रवाणी, वर्तमानपत्र, मासिके इत्यादींप्रमाणेच जाहिरातीही आता आधुनिक विपणनाचा अविभाज्य भाग बनल्या आहेत.
6. उत्पादन क्षेत्रातील आव्हाने : भारतीय उद्योजकांना उत्पादन क्षेत्रात अनेक आव्हानांना सामोरे जावे लागते. त्यांनी सर्व कालबाह्य वनस्पती आणि यंत्रसामग्री नवीन आधुनिक सह पुनर्स्थित करणे आवश्यक आहे. त्यांनी वारस उत्पादन कर्मचाऱ्यांना सतत प्रशिक्षण दिले पाहिजे. उच्च दर्जाचा तयार माल तयार करण्यासाठी ते चांगल्या दर्जाचे कच्चा माल असणे आवश्यक आहे. त्यांच्याकडे एक चांगली इन्व्हेंटरी कंट्रोल सिस्टम असणे आवश्यक आहे. हे ओव्हर स्टॉकिंग आणि अंडर स्टॉकिंग टाबेल, ओव्हर स्टॉकिंगमुळे खेळते भांडवल परत मिळेल आणि अंडर स्टॉकिंग उत्पादन प्रक्रिया अवरोधित करेल.

निष्कर्ष :

1. विविध संधी सापडतात.
2. उद्योजकतेच्या विकासासाठी येथे अनेक आव्हाने आहेत.

सूचना:

1. आव्हानांचा जोरदार सामना करण्यासाठी उद्योजकांना मार्गदर्शन करणे आवश्यक आहे.
2. भारतातील उद्योग विकसित करण्यासाठी उद्योजक आणि लाभ घ्यावा.

निष्कर्ष:

या शोधनिबंधात मला असे आढळून आले की विविध संधी उपलब्ध आहेत आणि त्याची जाणीव उद्योजकांना असली पाहिजे आणि भारतीय उद्योजकांसमोर अनेक आव्हाने आहेत. परंतु जर आपण सर्व समस्या आणि आव्हानांचा योग्य प्रकारे सामना केला तर आपण भारतातील उद्योजकता विकासात विकसित होऊ.

संदर्भ:

1. डॉ.एम.डी.लॉरेन्स, डॉ.अन्वरए.शेख, डॉ.शरद दशपुत्रे – व्यवसाय उद्योजकता, निराली प्रकाशन, पुणे, जून 2014.
2. आशिस गुप्ता, भारतीय उद्योजकीय संस्कृती, न्यू एज इंटरनॅशनल (पी) लिमिटेड पब्लिशर्स, नवी दिल्ली, पहिली आवृत्ती 2010.
3. SGBhanushali, Entrepreneurship Development, Himalaya Publication House, Bombay, First Edition 1987.
4. कल्याणी कुलश्रेष्ठ, यशस्वी उद्योजकता, कनिष्क पब्लिशर्स, नवी दिल्ली, प्रथम प्रकाशित 1999.
5. BSRathore, SKDhameja, Entrepreneurship in the 21st Century , Rawat Publications, जयपूर आणि नवी दिल्ली, 1999.
6. MCGupta Entrepreneurship is Small Scale Industries, Anmol Publications (I), नवी दिल्ली 1987.
7. दिलीप एम. सरवदे, उद्योजकीय विकास - संकल्पना आणि पद्धती, एक्वरेस्ट पब्लिशिंग हाऊस, पहिली आवृत्ती 1996.
8. राजीव रॉय, ऑक्सफर्ड विद्यापीठ, प्रेस 2008 द्वारे भारतात प्रकाशित उद्योजकता.

* * *